
Verzuiling en ontzuiling van de katholieken in België en Nederland

Een historisch-sociologische vergelijking

Staf Hellemans

1. Inleiding

Gedurende de laatste twintig à dertig jaar is er al heel wat over verzuiling in België en Nederland geschreven (een bibliografisch overzicht geeft Van Schendelen 1984b). Al wordt het thema hier en daar genoemd (Kossmann 1976; Berting, Huyse 1983), het valt op dat bij mijn weten systematische vergelijkingen tussen de zuilen in beide landen, op één uitzondering na (Righart 1986), geheel ontbreken. Righart is in hoofdzaak op zoek naar het achterliggende gemeenschappelijke patroon, dat het ontstaan van katholieke zuilen in meerdere landen kan verklaren. Hij vindt deze noemer in de defensieve reactie van de kerk op de modernisering via het moderne middel 'massaorganisatie', een verweer dat vooral gedragen werd door de lagere clerus. In het onderhavige artikel doen twee vragen dienst als uitgangspunt voor de vergelijking. Ten eerste: hoe konden twee, zo uiteenlopende katholicismen allebei uitmonden in katholieke zuilvorming? Ten tweede, de omgekeerde vraag, waarom valt de katholieke zuil in Nederland na 1960 uiteen terwijl hij zich in België zonder duurzame schade op te lopen, weet te handhaven? Onder een zuil verstaan we een netwerk van organisaties op meerdere leefgebieden of domeinen (zoals politiek, vakbondswezen, onderwijs, vrije tijd, gezondheidszorg, religie, ...), die een daaronderliggende gemeenschappelijke subcultuur meer vorm verleent en een scherpere identiteit geeft (Hellemans 1985, p. 236-237).

2. Verzuiling

Ondanks de uiteenlopende ontwikkeling, die de katholieke kerkprovincies sinds de scheiding in de 16e eeuw hebben doorgemaakt, verzuilen ze beide op het einde van de 19e eeuw. In Nederland gebeurt dat vanuit een minoriteitspositie. Wanneer men na 1918 meer zelfverzekerd wordt, is dat onder meer te danken aan de organisatorische kracht, die de katholieke zuil tentoonspreidt (in 1918 wordt de katholieke partij de grootste partij van het land). In België staat een meerderheidskerk bloot aan de aanvallen van een vitaal, hevig antiklerikaal

liberalisme, dat van 1847 tot 1884 overwegend de regeringsmacht uitoefent. De verzuiling komt echter eerst na 1884 op gang, uiterekend in de decennia dat het katholicisme de Belgische samenleving opnieuw domineert (zij beschikt van 1884 tot 1914 over de absolute meerderheid in het parlement).

We concluderen daaruit tweeërlei. Ten eerste, de verschillen die er ontgensprekelijk zijn, zijn blijkbaar niet essentieel voor het al of niet verzuilen van de Belgische en Nederlandse katholieken. Ten tweede, onderliggende gemeenschappelijke trends in beide katholicismen, zijn wel verantwoordelijk voor de zuilvorming in de twee landen. Deze trends moeten van dien aard zijn dat ze ook gelden voor het ontstaan van de katholieke zuilen in Zwitserland en Oostenrijk (Righart 1986), en we voegen eraan toe, voor de katholieke zuilen in Duitsland en Italië (Hellemans 1988).

3. Modernisering en katholiek reveil

Beginnen we met de gemeenschappelijke trends. Dat katholieke zuilen ongeveer gelijktijdig in meerdere landen rond de eeuwwisseling opduiken, verwijst naar de maatschappelijke constellatie in die periode. Meestal denkt men dan aan modernisering en secularisering (zie Billiet 1976; Thurlings 1978, p. 35-45; Ellemers 1984; Righart 1986, p. 26-37). De modernisering van de westerse samenleving, die gepaard gaat met secularisatie, wordt door de katholieke kerk als een bedreiging ervaren. In de traditioneel katholieke landen verliest zij haar status van staatskerk en moet ze nu op eigen houtje haar klantenbinding verzorgen. Antiklerikale bewegingen zoals het liberalisme en het socialisme doorbreken het eeuwenoude ideologisch monopolie en leggen een heel andere maatschappelijke agenda ter tafel. Het activistische geloof in de binnenwereldse (maatschappelijke en individuele) vooruitgang tast de waarde aan van een beschouwende, op het hiernamaals gerichte religieuze houding. Kortom, de secularisatie zette de katholieken ertoe aan het verweer te organiseren (cf. de defensiehypothese).

De modernisering heeft nog een tweede luik. Want ze zorgde niet enkel voor gevaar, ze creëerde tevens een gunstige middenbasis voor verzuiling. Het einde van de 19e eeuw is getuige van de opkomst van de massaorganisatie, ook buiten de zuilen (cf. de overgang van liberaal naar monopoliekapitalisme). De kring van verenigingsleden bleef niet langer beperkt tot de maatschappelijke elite, maar bereikte nu ook Jan-met-de-pet. Zowel negatief als positief stimuleerde de modernisering dus het opzetten van een reeks massaorganisaties in katholieke kringen.

Het niet-verzuilen van de liberalen in globo en van de protestanten buiten Nederland geeft echter aan dat bedreiging van een verworven positie gekoppeld aan een algemene tendens naar massaorganisaties nog niet automatisch verzuil-

ling produceert. Factoren zoals de cohesie en de organisatiegerichtheid van de groep spelen naast de modernisering van de samenleving ook een belangrijke rol.

Deze factoren waren in het katholicisme, getuige zijn verzuiling in ettelijke landen, in ruime mate aanwezig. Populisme en organicisme behoorden traditioneel al tot de sterke punten van het katholicisme. De richting, die ze sinds de Franse Revolutie uitging, bevorderde deze interne tendens nog verder zodat het katholicisme op verzuiling quasi voorgeprogrammeerd werd. In het debat over de secularisatie wordt immers meestal vergeten dat het katholicisme, zodra het zich van de mokerslagen van de Verlichting en de Franse Revolutie had hersteld, sinds 1850 een grote bloeiperiode beleefde. Naar het voorbeeld van het protestants reveil zullen we deze herleving als katholiek reveil aanduiden. Dit reveil neemt de moderne vorm aan van een georganiseerde religieuze volksbeweging. De overgang van het katholieke reveil naar de katholieke zuil rond de eeuwwisseling vergt dan nog maar een kleine stap. Historisch is het katholiek reveil te vergelijken met de tijd van de Contrareformatie. Na een periode van onenigheid en verzwakking, uitmondend in de Reformatie, herleefde een gereduceerde katholieke wereld, die zich sterker rond het kerkapparaat groepeerde. In de plaats van de coalitie troon - altaar trad nu echter – een fundamentele, typisch moderne innovatie – een nieuwe coalitie, namelijk deze tussen altaar en volk, een strak gevoerd massakatholicisme. Hoe traditionalistisch het zich ook voordeed, dit massakatholicisme drukte op zijn manier de nieuwe tijden uit en het afscheid van het Ancien Régime (Art 1977; Aubert 1974; Sperber 1984).

Vooreerst werd de 18e-eeuwse tendens naar autonome nationale kerken aangeboden ten gunste van een nooit geziene centralisatie. Vanuit het Vaticaan werd de homogeniteit en de identiteit van het katholicisme bevorderd onder andere door het uniformeren van de misviering, de promotie van bepaalde devotiepraktijken (het H. Hart), de charismatisering van de paus, de benoeming van de bisschoppen naar eigen goeddunken vanuit Rome, de vestiging van de generalaten van de congregaties te Rome. In het spoor van de Romeinse centralisatie groeiden ook de diocesane bestuursapparaten en daarmee de bisschoppelijke beslissingsmacht over de clerus. Denken we maar aan de benoeming en verplaatsing van de priesters 'ad nutum episcopi' (met een hoofdknik van de bisschop), aan de controle via parochiële en dekanale verslagen, aan de bisschoppelijke regulatie van de kloosterstichtingen en religieuze verenigingen. Zoals de overheid perfectioneerde de kerk haar bureaucratische massaorganisatie. De stijging van het aantal priesters en religieuzen voorzag haar tevens van het nodige personeel om haar intensieve wervingscampagne onder de gelovigen aan te pakken. Want het verlies van haar monopoliepositie en van haar patronagestelsel uit het Ancien Régime bracht er haar ten tweede ook toe de gelovigen zelf te mobiliseren en enger dan voorheen aan de kerk te binden. Een teken dat het ka-

tholiek-zijn niet langer meer vanzelfsprekend was. Men moest het nu openlijk bewijzen.

Als bindingsmechanisme bij uitstek kan de religieuze vereniging gelden. Zoals een tijdgenoot, Duhayon s.j. het zelf stelde: 'Om geloof en zeden en ware godsvrucht in een parochie staande te houden is het onzer dagen niet meer voldoende hare gelovige ledematen tot de gewone kerkelijke diensten uit te nodigen, en deze plechtigheden met de hun passende luister te vieren, daartoe moeten nog vergaderingen van allerlei aard en voor elken levensstand opgericht, waarin ieder door een grondig onderricht gesteund en gesterkt worde' (Art 1977, p. 288). Vanaf de jaren vijftig werden de priesters door hun bisschop – en deze op zijn beurt vanuit Rome – trouwens systematisch aangemoedigd om zulke religieuze verenigingen te stichten. Bekende genootschappen uit die tijd zijn de Broederschap van de H. Rozenkrans, de Aartsbroederschap van de H. Familie, Aartsbroederschap van Sint Franciscus Xaverius en de Congregaties van de H. Maagd Maria.

De aandacht voor een meer stevige integratie van de katholieke massa's uitte zich ook in het verlaten van de 18e-eeuwse bespiegelende elitereligiositeit voor meer populistische vroomheidsidealen. Men veroordeelde de volksreligiositeit niet meer zo streng, maar probeerde haar in klerikale banen te leiden. Bedevaarten (cf. de vele Mariaverschijningen in Frankrijk met Lourdes als hoogtepunt) werden opgewaardeerd, waarbij de regionale tot internationale bidplaatsen de lokale verdrongen. Men besteedde zorg aan de spektakelwaarde van misvieringen (o.a. kerkgezag) en processies. Op individueel vlak legde men veel ijver aan de dag voor het stimuleren van de veelvuldige herhaling van gebeden, biecht en communie.

Vóór 1880 heeft dit reveil zeker nog niet de vorm aangenomen van een zuil. Behalve de kerk zijn er nog geen massaorganisaties. Het verenigingsleven is nog quasi uitsluitend godsdienstig georiënteerd, ook op charitatief en sociaal vlak. Sociaal-economische organisaties, die in de zuilen zoals we ze kennen zo'n belangrijke plaats innemen, zijn omzeggens afwezig. Op het politieke domein geven de liberaal-katholieken, die zich tegen een enge binding aan de kerk en tegen het ultramontaanse massakatholicisme verzetten, de toon aan.

Geen zuil dus, maar wel een prezuil, een krachtige en omvangrijke katholieke beweging, die de basis is voor de uitbreiding van de massaorganisaties met de democratisering in de volgende periode. Waar de katholieke beweging tijdens het reveil zwak staat, zal de verzuiling geen voet aan de grond krijgen (cf. de Waalse industriegebieden). De dragers van het katholieke reveil, de ultramontanen, zullen straks in een jongere generatie de belangrijkste zuilorganisatoren leveren (b.v. Schaepman, Verhaegen) (algemeen Poulat 1977; voor België Lamberts 1984 en De Mayer 1984). Het organisatiepatroon, dat weldra op vele terreinen zal worden toegepast, een lekenbestuur met een priester als

geestelijk adviseur, lag klaar. De kerk was steviger georganiseerd dan ooit tevoren en voorzien van grote aantallen priesters en kloosterlingen. De katholieke zuil ontstaat niet plotseling in de jaren 1880/90 als antwoord op de socialisten, maar is de haast logische voortzetting in een periode van beginnende massademocratie van de inspanningen, die men vroeger al begonnen was.

4. Emancipatie: het motief en de middelen

Dat gemeenschappelijke trends zowel in België als in Nederland tot de verzuiling van de katholieke bevolkingsgroepen leiden, impliceert niet dat er geen aanzienlijke verschillen zouden blijven bestaan. Twee verschillen springen mijns inziens in het oog: de meer uitgesproken klerikalisering van de Nederlandse katholieke zuil en de afwezigheid in België van de emancipatie-idee, die de Nederlandse katholieken sinds de eeuwwisseling aan hun organisatorische opgang koppelen (Bornewasser 1979).

Aan deze laatste factor hecht men in Nederland traditioneel veel belang (zie Goddijn 1957; Thurlings 1978; Boogman, Tamse 1978), al ontbreken de kritische stemmen niet (Van Doorn 1958; Steinger 1977; Stuurman 1983, p. 72-75). De vergelijking met België geeft nieuw voedsel aan de kritiek. Het internationale karakter van het katholiek reveil en de verzuiling van enkele meerderheidskatholicismen, namelijk België, Oostenrijk (zie nogmaals Righart 1986) en Italië, verwijzen de emancipatiedrang als verzuilende factor immers naar het tweede plan. Het algemene ultramontaanse motief van de totale katholiciteit wordt primair, de emancipatiedrang is slechts een specifiek, supplementair motief.

Zelfs in deze afgezwakte versie roept het nog scepsis op. Gegeven de relatief late, maar dan wel snelle expansie van de katholieke zuil in Nederland – na 1900 en voornamelijk na 1918 – is de invloed van het emancipatiemotief in de aanvangsfase van de verzuiling allerminst duidelijk. Men kan zelfs met recht beweren dat de minoriteitspositie, juist omdat ze zo diep zat, in de 19e eeuw eerder verlamrend dan verzuilingsstimulerend werkte. Nemen we als voorbeeld de schoolstrijd, die ongeveer gelijktijdig in België en Nederland werd uitgevochten (1879-1884 en 1878-1879). In België verzetten de katholieken zich massaal tegen de liberale schoolwet. In het merendeel van de parochies werden parochiële schoolcomités opgericht, die moesten instaan voor de stichting, financiering en praktische werking van een katholiek schooltje. De inzet was zeer groot. Het leerlingenaantal van de officiële scholen was, één jaar na de invoering van de nieuwe schoolwet, al gedaald van 79% naar 39%. Het aantal katholieke scholen daarentegen steeg van 1353 in 1878 naar 3885 in 1884 (Lermyte 1985). In enkele jaren tijds werd een volledige zuilsector uitgebouwd, omdat men behalve op een motief (het verweer tegen de secularisatie) hier kon terugvallen op de soliede fi-

nanciële en organisatorische draagkracht van een machtige kerk en een invloedrijke en rijke elite. In Nederland reageerden katholieken, en ook protestanten, veel minder stormachtig. Ze waren meer verdeeld over de kwestie dan in België. De opposanten ontbrak het ook aan de grote middelen om het tij te keren. In vergelijking met de Belgische uitbarsting vormen de handtekeningenacties – de katholieken brachten het op 164.000 handtekeningen – slechts klein bier. Ook op andere vlakken (kerkorganisatie, partij, ziekenzorg, opgang van sociale organisaties, ...) lijken me de Belgische katholieken tot ongeveer 1900 voorop te liggen op hun Nederlandse geestesgenoten. (Om een definitief uitsluitel te kunnen geven is een meer precieze sectoriële vergelijking nodig.) Na 1900 draait de situatie zich om. Nu de leiders van de Nederlandse katholieken een zekere ervaring verworven hebben en middelen tot mobilisering van de 'rank and file' tot op zekere hoogte gecreëerd hebben (eerst en vooral een hersteld kerkapparaat), kan het supplementair motief echt gaan meespelen. Qua uitgebreidheid van de organisatorische afscherming en qua intensiteit in subculturele frontmentaliteit gaan de Nederlandse katholieken van dan af de Belgen het na-jijken geven.

We besluiten dat de relatie van de minoriteitspositie tot het verzuilingsproces niet rechtlijnig is. Enerzijds geeft het een supplementair motief om samen aan één zeel te trekken, maar tegelijk ontnemt het in een eerste fase de middelen (leiders, geld, nationale en internationale contacten, ...) om zich snel in organisatorisch verband te weer te stellen. Op de discrepantie tussen motief en middelen stoelt trouwens een hele theorie, de 'resource mobilization approach' (McCarthy, Zald 1977). Zij helpt ons de veelgehoorde paradox ontwarren volgens dewelke het Nederlandse catholicisme pas verzuilde nadat het zijn emancipatie reeds grotendeels had verworven.

5. Na 1960: ontzuiling

Ondanks de grote verschillen verzuilen de katholieken in België en in Nederland beide volgens hetzelfde patroon. Als dan nog de emancipatie van de katholieken in Nederland rond 1960 zijn voltooiing nadert, vertonen de katholieke volksdelen qua mentaliteit, organisatiepatroon en maatschappelijke integratie meer gelijkenissen dan ooit tevoren. Het zou een goede tijd geweest zijn voor convergentietheorieën. Na 1960 scheiden zich dan weer de wegen: in Nederland valt de zuil grotendeels uiteen, in België blijft het organisatorisch netwerk intact. De manifeste ontzuiling was aangekondigd, de aftakeling liep enkel sneller dan verwacht (Thurlings 1978, p. 210). Het behoud van de organisaties in België was niet voorzien en verlangde van de verzuilingstheoretici herzieningen van, of tenminste amendementen bij de oorspronkelijke theorie, die stelde dat secularisatie tot ontzuiling leidde (Billiet 1976, 1984; Huyse 1984).

We beschrijven eerst kort de divergente evolutie (voor Nederland: Thurlings 1978, p. 133 e.v.; Duffhues e.a. 1985; voor België: Billiet, Dobbelaere 1976; Dobbelaere 1982; Van Haegendoren, Vandenhove 1985).

In Nederland raakte het landelijk netwerk van katholieke organisaties en bestuurders na 1960 gedesintegreerd, zij het niet helemaal. De onderwijssector, de instellingen van de gezondheidssector en de KRO ontsnapten aan de ontzuijlingsdynamiek. De katholieke partij (KVP) en de protestantse partijen ARP en CHU, die alle drie in de jaren zestig zware electorale verliezen boekten, sloten zich aaneen tot het CDA. De Katholieke Arbeidersbeweging verloor na 1960 snel haar standskarakter, federeerde zich in 1974 met de socialistische NVV om in 1981 te fuseren. Van de andere standsorganisaties heeft alleen de Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond (KNTB) zich weten staande te houden. De Volkskrant ontdeed zich van haar katholieke arbeidsimago. Vele katholieke jeugdorganisaties vielen uiteen of gingen een eigen weg.

Niets gelijkaardigs gebeurde in België. Weliswaar werd eind zestig - begin zeventig de katholieke zuil in zijn flanken aangevallen. De CVP-jongeren opteeden voor progressieve frontvorming met de socialisten, maar waagden zich niet - enkelingen niet te na gesproken - aan een doorbraak. Er scheurden ook zonder blijvend succes kleinere groepen af van bij voorbeeld het Davidsfonds (een Vlaamse culturele beweging) en de Katholieke Landelijke Jeugd, de jeugdorganisatie van de Boerenbond. Van groter gewicht is de reeds jaren durende discussie binnen het ACW, de standsorganisatie van de arbeiders, of de CVP nog langer als een geprivilegieerde partner moet worden beschouwd. Het ACW-congres van april 1986 heeft de binding eens te meer bevestigd.

De katholieke organisaties in België lijken even levenskrachtig als vóór 1960. Nochtans is er wel wat veranderd, want de algemene secularisatietrend heeft voor de Belgische grenzen geen halt gehouden. Zo zijn, zoals elders, de mispraktijkcijfers spectaculair gedaald van 42,9% in 1967 tot 28,5% in 1978. Zowel het katholieke karakter als de geslotenheid van de organisaties zijn sterk verminderd. De kerk beweegt er zich nog op de achtergrond. De geestelijke adviseurs, in België proosten genoemd, zijn bij vele organisaties weggevallen en daar, waar ze nog zijn, hebben ze geen bestuurlijke macht of invloed meer. De professionals (lekenleraars, dokters, welzijnswerkers, vrijgestelden ...) maken nu de dienst uit: zij oriënteren zich niet op de moreel-religieuze standaards van de kerk, maar op de zuiloverstijgende criteria van het vak. De cliënten kijken meer uit naar de kwaliteit van het professionele aanbod dan naar de geborgenheid van een gemeenschappelijke leefwereld. Van een zuil als een minisamenleving van gelijkgezinden, die gedragen wordt door een bewegingssubcultuur, is op die manier niet veel meer te merken. Wat overblijft is een organisatorisch netwerk, dat intact blijkt ondanks een sterk vervaagde bewegingssubcultuur.

Het ontzuijlingsproces stelt het verklaringsschema, dat we voor de verzuijing

van beide katholicismen naar voor schoven, op zijn kop. De gemeenschappelijke trends (modernisering, kerkcrisis) duiden weliswaar op een globaal klimaat van geestelijke ontzuiling. Ze verklaren niet waarom de geestelijke ontzuiling in Nederland wél en in België niet uitmondde in organisatorische ontzuiling (de terminologie stamt van Kruyt 1962, p. 793). Essentieel voor het uit elkaar breken van het zuilnetwerk zijn hier niet meer de congruente tendensen, maar de verschillen. Vier zulke verschillen, die me (te zamen?) essentieel lijken, worden hieronder opgevoerd: bipolaire versus multipolaire structuur, actualiteit versus afsterven van de levensbeschouwelijke conflicten, verschillen in interne zuilwerking (mate van klerikalisering en organisatorische integratie) en ten slotte bezette versus dominante verzorgingsstaat.

6. Vier hypothesen over de (dis)continuering van de Belgische (Nederlandse) katholieke zuil

A. België is (was) een homogeen katholiek land, Nederland telt (telde) protestanten en katholieken in een grosso modo 60 - 40 verhouding. Dat heeft twee belangrijke gevolgen:

a. Als de eigen identiteit vervaagt en het intern pluralisme toeneemt kunnen in Nederland katholieken en protestanten zoals in het CDA samengaan onder een algemeen christelijke vlag. Men spreekt dan van ontzuiling. In België vervaagen de contouren eveneens, maar blijft de continuïteit van de organisatie gehandhaafd bij gebrek aan relevante, socioculturele fusiepartners. De Belgische katholieke partij, sinds 1945 als CVP bekend, die zoals het CDA eerst en vooral een centumpartij wordt met christendemocratische wortels, heet dan niet ontzuild te zijn.

b. De zwakkere protestantse kerkorganisatie kan 'doorbraak'pogingen naar de socialistische arbeidersbeweging moeilijk verhinderen. In Nederland is het socialisme dan ook vroeg uit zijn oorspronkelijke atheïstische opstelling weggegroeid: na 1918 traden protestanten (Banning) toe tot de partij, de schoolvrede van 1916 – gelijke subsidiëring van bijzondere en openbare scholen – werd niet meer gecontesteerd. Door deze vroege opening naar de confessionelen werd na 1945, en versterkt in de jaren zestig, de verruiming naar het katholieke volksdeel vergemakkelijkt (voorbeeld: de fusie van NKV en FNV). Omgekeerd lokt het katholicisme, waar het in de meerderheid is, door zijn totalitaire neigingen als vanzelf hevige antiklerikale reacties uit (Martin 1978, 36 e.v.). Vergelijk bij voorbeeld het katholieke 'instaurare omnia in Christo' (= de hele maatschappij in Christus herstellen) met de bescheiden gereformeerde slagzin 'Soevereiniteit in eigen kring'. In België – en in Frankrijk natuurlijk – is het antiklerikalisme daarom tot vandaag veel virulenter dan in Nederland: de kloof tussen katholieken enerzijds en socialisten en liberalen anderzijds bleef dus veel groter.

B. Naast zulke structurele kenmerken is ook het verloop zelf van de gebeurtenissen van belang. In Nederland had de tegenstelling tussen katholieken en protestanten al rond de eeuwwisseling zijn scherpste kanten verloren. Zoals reeds beschreven, evolueerde ook de socialistische arbeidersbeweging naar openheid ten aanzien van de katholieken. Het verloop van de gebeurtenissen rijgde zich hier cumulatief aanéén tot een gunstig effect. Bij gebrek aan grote conflicten en indachtig het solidariteitsgevoel vanuit de oorlog begon men zich in Nederland na 1945 af te vragen waartoe die overgeleverde 'hokjesgeest' en die organisatieblokken dan nog dienden.

België stortte zich daarentegen daags na de bevrijding onmiddellijk terug in zware ideologische tegenstellingen. Tot 1950 bestreden katholieken en vrijzinnigen mekaar over de vraag of koning Leopold III gezien zijn houding tijdens de oorlog verder kon aanblijven: links weigerde dit, de katholieken steunden Leopold. Dit conflict was nog maar net opgelost of een nieuwe schooloorlog brak uit, die gedurende de jaren vijftig de gemoederen fel verhitte. En kort nadien mislukte de grote staking van 1960-'61 omdat het hoofdzakelijk een socialistische aangelegenheid bleef. Vooral de schoolstrijd heeft de tegenstelling tussen katholieken en socialisten dik in de verf gezet. Het zijn dus niet enkel structurele uitgangspunten, maar ook de strategieën van de acteurs die in België op confrontatie stonden.

C. Ter verklaring van de coherentie en de continuïteit van Belgische katholieke organisatorische netwerk zijn er ook zuilinterne redenen aan te geven. De posities van de centrale zuilorganisaties, de kerk, de partijen en de arbeidersbeweging, zijn in beide landen niet dezelfde. Meer bepaald ontbrak in België de verregaande klerikalisering van de Nederlandse katholieke zuil.

a. In beide landen was de kerk de initiator en vóór 1945 zeker de belangrijkste organisatie binnen de zuil. In beide landen liet de kerk niet na zich te mengen in de aangelegenheden van katholieke organisaties zoals vakbond en partij (Bank 1979; Gerard 1985, p. 522-528).

Toch is er een verschil in optreden. De katholieke kerk trad in Nederland op formele wijze, met zijn communiqués van de bisschoppenconferentie veel uitdrukkelijker naar vormen dan de Belgische bisschoppen (Van Heek 1954, p. 164-165). In het geval van de arbeidersbeweging bij voorbeeld schreef het Nederlandse episcopaat tot driemaal toe voor, na consultatie weliswaar, hoe deze zich diende te organiseren. De eerste maal, in 1906, wilden zij zelfs geen nationale vakbonden toestaan. Protest daartegen leidde in 1909 tot officiële erkenning van het RK Vakbureau en in 1916 tot de taakverdeling tussen diocesane standsorganisaties en nationale vakorganisatie. De derde maal, in 1960, abdiccerden de bisschoppen en schoven de zorg voor de stuurloze standsorganisaties als een hete aardappel door naar de katholieke vakbond. In België was er veel

getrek achter de schermen, maar hielden de bisschoppen zich met hun richtlijnen meer op de achtergrond en lieten de concrete uitwerking over aan de christelijke arbeidersbeweging zelf – en hun proosten! De crisis van de kerk in de jaren zestig en zeventig had in België dan ook veel minder consequenties voor het functioneren van de zuil. Sinds geruime tijd werd er niet meer uitgekeken naar de kerk als beslechtende instantie.

b. De politieke partij had in België al vroeg een heel centrale positie in het organisatorisch netwerk. Tussen de twee wereldoorlogen was zij in feite een kartel van de verschillende standsorganisaties die dus, in tegenstelling tot Nederland, volop in de politiek zaten. Die vervlechting werd na 1945 met de CVP onder de gunstige conjunctuur van de welvaartsstaat gemakkelijk gecontinueerd (Van den Wijngaert, Weyns 1981). In Nederland daarentegen bleef de invloed van de katholieke standsorganisaties door het bisschoppelijk verbod tot politieke activiteit voor 1945 veel beperkter. De banden na 1945 waren dus minder traditioneel verankerd. Als ondersteuning van onze hypothese mag gelden dat de Waalse katholieke arbeidersbeweging om gelijkaardige redenen dezelfde ontzuilende weg volgde als de Nederlandse. Vermits de Waalse vleugel van het ACW altijd veel zwakker was geweest dan de Vlaamse, kwam deze door het overwicht van de oude, burgerlijke Federatie van Kringen in de partij weinig aan bod. In de jaren zestig zal de MOC zich daarom van de PSC verwijderen en een eigen, pluralistische koers gaan varen (Govaert 1982).

c. De katholieke arbeidersbeweging stond in België structureel sterker. Onder impuls van de proost Louis Colens werd in 1921 het overkoepelende 'Algemeen Christelijk Werkersverbond' opgericht: het zou de takken van de arbeidersbeweging (vakbond, mutualiteit, vrouwengilden) niet alleen op nationaal vlak overkoepelen maar ook aan de basis op plaatselijk, arrondissementeel en provinciaal vlak tot een hechte eenheid moeten samenbinden. Men imiteerde uitdrukkelijk de structuur van de BWP. Nog in de jaren twintig werd het ACW verder uitgebouwd door de integratie van KAJ-VKAJ, de 'kajotters' van Cardijn, en door een sterk gecentraliseerde economisch-financiële onderbouw van coöperatieven, een spaarkas (weldra een volwaardige bank) en een verzekeringskas, die de centen voor de beweging moesten leveren (Gerard 1981). In Nederland daarentegen scheidde de bisschoppelijke 'rompwet' (dixit Thurlings) niet alleen de nationale vakbeweging van de standsorganisaties, het diocesane karakter van de standsorganisaties leidde – de federatieve groepering in 1926 veranderde daar niets aan – tot versnippering, particularisme en een zwakkere structurele onderbouw. De opheffing van deze dualiteit in 1960 kwam te laat om het tij alsnog te keren.

We besluiten uit dit alles dat centrale gedeelten van het zuilverkeer in België al vroeg geregeld werden door de partij en de socio-economische standsorganisaties, die de partij uitmaakten. In Nederland was de zuil, als gevolg juist van de

eeuwenlange minderheidssituatie, daarentegen veel sterker en langer rond de kerk gegroepeerd en op kerkelijke leiding afgestemd en bijgevolg veel gevoeliger voor de geloofs- en kerkcrisis van de jaren zestig.

D. De laatste hypothese betreft het functioneren van de overheid en meer speciaal van de verzorgingsstaat. Sinds jaren kankert men in België over de nefaste partijpolitiserings niet alleen van het overheidsapparaat zelf, maar van het ganse maatschappelijk leven. Bevordering in de administratie, uitstel van legerdienst, het losweken van een bouwvergunning, ... het gaat allemaal vlugger als men de juiste partijkaart heeft. Volgens Lieven de Winter is het politiek dienstbetoon veruit de belangrijkste vorm van welzijnswerk in België (De Winter 1985, p. 129). Ook op andere manieren is de overheid uitgehold. Het grootste deel van de werkloosheidsgelden wordt uitbetaald langs de vakbonden. De twee grote ziekenfondsen, de Landsbond van Christelijke Mutualiteiten en het Nationaal Verbond van de Socialistische Mutualiteiten, groeperen meer dan 70% van de Belgische bevolking en oefenen te zamen met de artsensyndicaten en Caritas Catholica een beslissende invloed uit op het gezondheidsbeleid. Het cultuurbeleid reduceert zich voor een flink deel tot het subsidiëren van het in verzuilde koepels gegroepeerd sociocultureel vormingswerk. In België hebben de grote zuilorganisaties de uitbouw van de verzorgingsstaat met succes weten te kanaliseren in hun eigen voordeel: de staat zorgt voor het wettelijk kader en de subsidies, de zuilen organiseren zelf de dienstverlening, de partijen fungeren als draaischijf tussen de staat en de zuilorganisaties. In Nederland werd deze strategie ook wel gevolgd, getuige de verzuiling van het onderwijs in het begin van de 20e eeuw. Maar blijkbaar is men, de gezondheidssector ten dele uitgezonderd, niet meer op hetzelfde elan doorgegaan. Van Schendelen beschouwt de opkomst van de welvaartsstaat daarom als een ontzuilende factor: het professionele overheidsaanbod verdringt het ideologisch gekleurde zuilaanbod (Van Schendelen 1984a, p. 41). Volgens Billiet en Huyse is er, wat België betreft, eerder sprake van 'een dubbelzinnige relatie' (Billiet, Huyse 1984): het professionele, maar nog steeds verzuilde aanbod heeft wel de subcultuur verdrongen, maar daarbij de organisatie verstevigd en het netwerk intact gelaten.

Men kan zich de vraag stellen waarom de zuilen in Nederland het staatsapparaat niet op Belgische wijze hebben opgedeeld. Heeft het Nederlandse katholicisme toen het nog goed ging, zich te zeer verlaten op zijn frontmentaliteit en zich te weinig bekommerd om een professioneel en gesubsidieerd organisatieaanbod? Is de ontzuiling, zoals de trage verzuiling, nog een laattijdig gevolg van de minderheidspositie, van een gebrek aan staats- en organisatiemacht van de Nederlandse katholieken? Ook hier ware verder onderzoek gewenst.

7. Besluit

Een vergelijking tussen twee sociale entiteiten levert steeds heel wat overeenkomsten en verschillen op (zie schema 1).

Schema 1: Overeenkomsten en verschillen tussen Nederland en België qua verzuiling en ontzuiling van de katholieke bevolkingsgroepen

	Verzuiling:	Ontzuiling:
Overeenkomsten	<ul style="list-style-type: none"> - modernisering (secularisering en organisatievorming) - katholiek reveil 	<ul style="list-style-type: none"> - modernisering (secularisering en individualisering) - kerkcrisis
Verschillen	<ul style="list-style-type: none"> - minderheid versus meerderheid - klerikaliseringgraad hoger in Nederland 	<ul style="list-style-type: none"> - bipolariteit versus multipolariteit - levensbeschouwelijke conflicten na 1945 - zuilinterne verschillen (klerikalisering; integratie partijstanden) - verzorgingsstaat- 'arrangementen'

Tijdens de verzuilingsfase, zo ontdekten we, zijn de overeenkomsten toonaangevend, tijdens de ontzuilingsfase de verschillen. Vooral rond de verschillen van de ontzuilingsfase blijft enige omzichtigheid geboden. Hun waarde dient nog te worden bevestigd. Een vergelijking met de Oostenrijkse en Italiaanse katholieke netwerken, die zoals de Belgische zuil de geestelijke ontzuiling overleefden, is een mogelijkheid. U merkt het, het internationale terrein biedt tal van perspectieven. Misschien is het de aangewezen strategie om de verzuilingstheorie uit het slop te halen ...

Geraadpleegde literatuur

- Art, J., *Kerkelijke structuur en pastorale werking in het bisdom Gent tussen 1830 en 1914*. Kortrijk 1977.
- Aubert, R., *De kerk van de crisis van 1848 tot Vaaticum II*. Bussum 1974.
- Bank, J., Beheersing en beheersbaarheid van het katholieke volksdeel. In: P.W. Klein en G.J. Borger (red.), *De jaren '30*. Amsterdam 1979, p. 228-236.
- Berting, J., en L. Huyse, Als in een spiegel. *Tijdschrift voor Sociologie*, 4, 1983, p. 260-269.
- Billiet, J., Beschouwingen over het samengaan van secularisatie en verzuiling. *De Nieuwe*

- Maand*, 19, 1976, p. 244-257.
- Billiet, J., On Belgian pillarization. *Acta Politica*, 19, 1984, p. 117-128.
- Billiet, J., en K. Dobbelaere, *Godsdienst in Vlaanderen*, Leuven 1976.
- Billiet, J., en L. Huysse, Verzorgingsstaat en verzuiling: een dubbelzinnige relatie. *Tijdschrift voor Sociologie*, 5, 1984, p. 129-151.
- Boogman, J.C., en C.A. Tamse (red.), *Emancipatie in Nederland*. Den Haag 1978.
- Bornewasser, J.A., Negentiende-eeuwse interpretaties van emancipatie als begrip en beweging. *Documentatieblad voor de Nederlandse kerkgeschiedenis van de 19e eeuw*, 1979, 5, p. 56-60.
- De Mayer, J., De ultramontanen en de gildenbeweging 1875-1896. In: E. Lamberts (red.), *De kruistocht tegen het liberalisme*. Leuven 1984, p. 222-267.
- De Winter, L., De socialistische partij en politiek dienstbetoon. In: J. Brepoels e.a., *Eeuwige dilemma's*. Leuven 1985, p. 127-139.
- Dobbelaere, K., De katholieke zuil nu, *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 13, 1982, p. 119-160.
- Duffhues, T., A. Felling en J. Roes, *Bewegende patronen. Een analyse van het landelijk netwerk van katholieke organisaties en bestuurders 1945-1980*. Baarn 1985.
- Ellemers, J.E., Pillarization as a Process of Modernization. *Acta Politica*, 19, 1984, p. 129-144.
- Gerard, E., Het Algemeen Christelijk Werkersverbond, omstreden standsorganisatie (1921-1940). In: E. Gerard (red.), *De kracht van een overtuiging*. Zele 1981, p. 11-59.
- Gerard, E., *De katholieke partij in crisis*. Leuven 1985.
- Goddijn, W., *Katholieke minderheid en protestantse dominant*. Assen 1957.
- Govaert, S., De eigen weg van de MOC. *De Nieuwe Maand*, 25, 1982, p. 149-154.
- Hellemans, S., Elementen voor een algemene theorie van verzuiling. *Tijdschrift voor Sociologie*, 6, 1985, p. 235-258.
- Hellemans, S., De katholieke zuilen buiten België. In: J. Billiet (red.), *De katholieke zuil in België*. Leuven 1988.
- Huysse, L., Pillarization reconsidered. *Acta Politica*, 19, 1984, p. 145-158.
- Kossmann, E.H., *De lage landen 1780-1940*. Amsterdam 1976.
- Kruyt, J.P., De begrippen verzuiling en ontzuiling. *Socialisme en Democratie*, 19, 1962, p. 791-797.
- Lamberts, E., Het ultramontanisme in België 1830-1914. In: E. Lamberts (red.), *De kruistocht tegen het liberalisme*. Leuven 1984, p. 38-61.
- Lermyte, J.-M., *Voor de ziel van het kind. De schoolstrijd in het klerikale arrondissement Roeselare 1878-1887*. Brugge 1985.
- Mac Carthy, J.D., en M.N. Zald, Resource mobilization and social movements: a partial theory. *American Journal of Sociology*, 82, 1976, p. 1212-1241.
- Martin, D., *A general theory of secularization*. New York 1978.
- Poulat, E., *Eglise contre bourgeoisie*. Tournai 1977.
- Righart, H., *De katholieke zuil in Europa*. Amsterdam/Meppel 1986.
- Sperber, J., *Popular catholicism in nineteenth-century Germany*. Princeton 1984.
- Steininger, R., Pillarization (verzuiling) and political parties. *Sociologische Gids*, 24, 1977, p. 242-257.
- Stuurman, S., *Verzuiling, kapitalisme en patriërchaat*. Nijmegen 1983.
- Thurlings, J.M.G., *De wankel zuil*. Deventer 1978.
- Van den Wijngaert, M., en P. Weyns, De politieke opstelling van het ACW en zijn verhouding tot de CVP. In: E. Gerard (red.), *De kracht van een overtuiging*. Zele 1981, p. 191-211.

- Van Doorn, J.A.A., De emancipatie der Nederlandse rooms-katholieken in de sociologische literatuur. *Sociologische Gids*, 5, 1958, p. 194-204.
- Van Haegendoren, M., en L. Vandenhove, *Het verdriet van Vlaanderen?* Antwerpen 1985.
- Van Heek, F., *Het geboortenniveau der Nederlandse rooms-katholieken*. Leiden 1954.
- Van Schendelen, M.P.C., The views of Arend Lijphart and collected criticisms. *Acta Politica*, 19, 1984a, p. 19-55.
- Van Schendelen, M.P.C., Systematic bibliography on consociationalism. *Acta Politica*, 19, 1984b, p. 161-176.